

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 127 2006

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2007 och för recensioner 1 september 2007.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

I *Samlaren* 127/2006 publiceras de bidrag av Hanif Sabzevari (Uppsala universitet) och Lisa Schmidt (Södertörns högskola) som belönats med Svenska Litteratursällskapets pris för bästa magisteruppsats i litteraturvetenskap läsåret 2004–05.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 91-87666-24-3

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2006

Norge, Zacharias Topelius i Finland och hos oss i Sverige Selma Lagerlöfs.

Tore Wretö

Johan Wrede, *Världen enligt Runeberg. En biografisk och idéhistorisk studie*. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Helsingfors 2005; Bokförlaget Atlantis. Stockholm 2005.

Inför tvåhundraårsminnet av Runebergs födelse år 2004 gav Svenska Litteratursällskapet i Finland professor Johan Wrede i uppdrag att skriva en biografisk-idéhistorisk framställning över nationalskalden. Resultatet föreligger nu i form av en 417 sidor diger volym, som utges såväl i Finland som i Sverige och som genom Finska litteratursällskapets försorg även översatts till finska. Boken trotsar alla vedertagna genrebeteckningar. Det rör sig knappast om någon heltäckande biografi. Redan i inledningskapitlet "En gången tid – en främmande värld" fränsäger sig Wrede anspråket på att teckna ett psykologiskt representativt porträtt av föremålet, begripligt nog med tanke på att Runeberg efterlämnade så förhållandevis få brev och andra personliga dokument. Men inte heller om någon systematisk idéhistorisk genomgång är det fråga. Snarare har förf. åstadkommit en serie av specialstudier, särskilt koncentrerade kring frågor eller dokument som särskilt försumats eller feltolkats av tidigare Runebergforskning. Det betyder, att han sänker sonden bara kring vissa perioder och vissa litterära produkter. "Att åstadkomma ett generellt porträtt har alltså inte varit min ambition, endast att fånga hans tänkande och agerande i vissa för hans betraktelsesätt och värderingar belysande händelseräckor," heter det i en inledande och mycket avslöjande deklaration. (s. 21) Runebergs allra mest berömda eller estetiskt högst värderade arbeten hamnar därvid inte med nödvändighet i intressecentrum, snarare då och oavsett den litterära kvaliteten sådana dokument som säger särskilt mycket om skaldens tänkande och värderingar. Med någon förenkling och tillspetsning kunde man påstå, att det alltså i första hand varit Runebergs tankeliv som Johan Wrede önskat kartlägga. Särskilt vill han fånga konstansen, de ständigt återkommande inslagen i detta tankeliv, de tankemönster eller den värdeskala som bildar bas för skaldens ställningstaganden under skilda tidsskeden och som har en

benägenhet att perseverera utan att aldrig riktigt försvinna. Greppet är intressant och gör boken både substantiell och originell, någon motsvarande uppläggning känner åtminstone undertecknad inte till i annan Runebergglitteratur.

Sedan kan man givetvis fråga, om Runeberg verkligen först och främst är värd att ihågkommas som tänkare. Det vilar ofta något improviserat och tillfälligt även över skaldens mer ambitiösa tankeförsök, som om hans välbekanta letargi aldrig tillät honom att riktigt gå på djupet eller att med full energi utveckla någon sammanhängande teoretisk åskådning. Inte heller saknas hastiga åsiktsbyten, vacklande värderingar och intellektuella motsägelser i hans opuslista, något som Wrede själv både uppmärksammar och i sin bok får rika tillfällen att belysa. I flertalet fall tycks växlingarna föranledda av förändringar i den privata livssituationen mer än av intellektuella influenser. Misstanken ligger nära till hands, att Runeberg kanske i första hand trots allt inte var någon tänkare utan snarare en diktare och stämningsmäniska, som – för att tala med Strindberg – levde som han kunde, en dag om sänder. Det hindrar naturligtvis ingalunda, att den ideologiska substansen i hans diktning förtjänar att lyftas fram och analyseras. Wrede berikar också sin undersökning genom att fånga diktarens tankeliv mot bakgrund av – ömsom i konflikt med, ömsom i samspel med – hans historiska, politiska och litterära samtid. Det medför, vilket man kanske inte i första taget väntar sig, att boken bitvis väl så mycket behandlar "världen omkring Runeberg" som "världen enligt Runeberg".

Kontextualiseringen är rikt varierad och omväxlande, vilket bidrar till bokens läsvärde. Bland annat bjuds man på ingående och initierade beskrivningar av finska universitets- och skolmiljöer, som för en rikssvensk läsare ofta ter sig lika fascinerande som exotiska. Biografika av mer ordinarie snitt saknas heller inte och kryddas av Wredes utomordentliga förtrogenhet med ämnet. Den som önskar läsa om Runebergs kärlekshistorier och familjeliv, hans sjukdomar och ekonomi, hans fritidsvanor och manliga umgänge, hans akademiska disputationer, hans beläsenhet och karriärsträvanden blir långtifrån lottlös. Till sammantaget ter sig undersökningen mycket rik på spännande uppslag och oväntade synpunkter. Vad vi får i handen är ett magistralt översiktsverk präglad av nära nog ett helt forskarlivs umgänge med Runebergs diktning och med den tidigare

Runebergforskningen. Under lång tid framåt lär "Världen enligt Runeberg" komma att räknas som ett standardverk.

Metodiskt arbetar Wrede som sträng historiker. Närläsning av de litterära konstverken förekommer sparsamt, i regel endast ifråga om kortare dikter men i övrigt i anmärkningsvärt liten utsträckning. Och litteraturstudier av den typ som till exempel Michel Ekman bedrivit i sin avhandling om Runebergs naturuppfattning "Kaos, ordning, kaos" väcker i regel inte Wredes bevågenhet, eftersom han principiellt avvisar alla postmoderna och ohistoriska läsningar. Källkritiskt iakttar Wrede stor försiktighet och undviker i möjligaste mån spekulationer, som inte låter sig beläggas i allmänt tillgängliga och kontrollerbara källor. Udden riktas därmed ostentativt mot ett arbete som nog i viss utsträckning inverkat styrande på Wredes egen uppläggning, nämligen Matti Klinges "Den politiske Runeberg" (2004). Fastän historiker till professionen handskades Klinge avsevärt friare och äventyrligare med källorna och hasarderade friskt egna hypoteser, även när historiska källor saknas eller när källorna tiger (jfr undertecknads recension i fjolårets Samlaren). "Världen enligt Runeberg" tillåter sig inga sådana extraturer utan formar sig alltsomoftast till bistra lektioner i källkritik. Resultatet har blivit en skarp och fortlöpande, ofta framgångsrik polemik mot Klinge, såväl i detaljer som i övergripande synsätt.

Med tanke på att Wredes bok utkom i samband med jubiléet och väl var avsedd att spridas och läsas i vida kretsar, får den sägas vara anmärkningsvärt expertbetonad. För att ha fullt utbyte av diskussionen och bedöma resultatens nyhetsvärde, förutsätts nästan att läsaren behärskar den äldre Runebergforskningen lika bra som förf. själv. Och hur många läsare gör väl det? Anmärkningen får sin särskilda udd, eftersom Wrede – ingalunda alltid men ofta – nöjer sig med summariska referat av den tidigare forskningens ståndpunkter, om han alls bekvämar sig till att återge dem och inte bara förutsätter dem allmänt kända. Eftersom Runeberg i sitt tänkande var så fast förankrad i religionen och i romantisk-idealisk filosofi, har detta medfört att intressefokus ganska ofta kommit att gälla områden där subtila trosfrågor eller intrikata teologiska spörsmål står i förgrunden. Med all respekt för Wredes försök att sammanfatta diktarens hållning på dessa besvärliga områden, har man knappast känslan av att det är sektorer av det mänskliga vetandet som förf. spontant är mest in-

tresserad av eller där han rör sig allra mest obesvärat. Och om nu religionen är så fundamentalt viktig i Runebergs föreställningsvärld, varför ägnar förf. då, kan man undra, Runebergs betydelsefulla psalmdiktning så liten uppmärksamhet? Förf:s argument att diktaren som psalmförfattare ju ändå bara tillfredsställde beställarens, det vill säga den lutherska kyrkans önskemål, är knappast bärande, ty även beställningsarbeten kan ju vara av stort biografiskt och idéhistoriskt intresse. För Runebergs syn på skapelsen, naturen, frälsningsverket – alltigenom fundamentala inslag i hans livsåskådning – torde en rejäl genomgång av psalmerna ha givit god utdelning. På motsvarande vis kan läsaren ibland komma på sig själv med att sitta och efterlysa en samlad genomgång av problemet Runeberg och antiken. Ty om Runeberg bedrev nästan alla andra studier med vänster hand och tämligen förstrött, upphörde han aldrig att under hela sin levnad med sällsam energi intressera sig för och odla studiet av latinet men kanske alldeles särskilt den klassiska grekiskan, den forngrekiska diktningen och grekernas estetiska spekulation. Vid sidan av kristendomen har de gamla grekerna kort sagt varit en av hans allra viktigaste inspirationskällor. I Wredes bok får man lägga ihop uppgifter här och upplysningar där – vad professor Anders Johan Lagus kan ha betytt och vad som kom Runeberg att i en akademisk dissertation jämföra Euripides med Senecas Medea-dramer etc – men utan att få någon riktigt samlad eller mer djupgående bild av den successiva framryckningen i det klassiska vetandet.

Medan Matti Klinge i "Den politiske Runeberg" tonade ner bilden av Runeberg som en fattig *homo novus* och underströk, att Runeberg genom sin hemmahörighet i Österbottens förnäma handelsmannasläkter var mer eller mindre predestinerad till social framgång och genom sin släktskap med farbroderns kusin ärkebiskop Tengström kom in "genom stora porten" vid Åbo Akademi, ger Johan Wrede en konträrt motsatt bild. Med rik exemplifiering söker han visa, att fattigdomen tvärtom varit Runebergs gissel alltifrån tidig barn-dom långt fram i livet, ja noga taget ända fram till avflyttningen till Borgå 1837, då ekonomin efterhand stabiliserar sig. Barndomsmiljön präglades av svårartad ekonomisk misär och social deklatering. Möjligen var föräldrarnas äktenskap framtvingat av dåtidens fromma konventioner, i varje fall föddes Johan Ludvig tidigare än vad som ansågs riktigt passande i en kristlig familj. Att fa-

dern gick till sjöss innan han ens hunnit skaffa hustru och barn en bostad, antyder besvärliga villkor. Modern Anna Maria tvingades bo kvar hos sina föräldrar, och när så fadern kofferdikaptenen drabbades av stroke, stod familjen helt utan försörjare. Gården togs i mät för skuld och såldes på offentlig auktion. ”Det rena armodet var nu ett faktum. Familjen fick söka sig hyresbostäder i stadens fattigkvarter.” (s. 33)

Det sociala stigma som Runeberg genom konkursen drabbades av under uppväxtåren ligger kvar som ett blödande sår också i fortsättningen och kom honom att ständigt söka revansch på tillvaron. Runebergs starka äregirighet som diktare tolkar Wrede som delvis betingad av hans behov av social kompensation. Det visserligen misslyckade försöket att etablera sig som akademiker vid universitetet och iscensättningen av rollen som nationalskald, har just att göra med detta gigantiska försök till självhävdelse, likaså hans överkänslighet gentemot allt slags översitteri från lyckligare lottade eller etablerade personer i omgivningen. Intressantast är kanske Wredes tes, att Runebergsdiktningens förkärlek för fattigmiljöerna i det folkliga Finland ingalunda bara får uppfattas som ett utslag av romantikens sedvanliga heroisering och idyllisering av de fattiga. Mer träffande finner Wrede det vara ”att se detta som ett kompensationsfenomen förorsakat av hans konkreta erfarenheter av fattigdomen som socialt trauma. Sannolikt bidrog dessa sårande erfarenheter till att Runeberg senare så starkt identifierade sig med allmogen i Saarijärvi. Även om barndomshemmets fattigdom inte varit lika djup som den han fick bevittna där, var den djup nog för att låta honom själv uppleva dess sociala stigma”. (s. 43) Att Runeberg med åren tillägnade sig en konservativ samhällssyn utesluter sålunda inte alls, att han började som underklassare, ständigt stående med mössan i hand, tiggande hos mer välbeställda släktingar och bekanta om konditioner här och lärarvikariat där – för att hålla nöden från dörren. På 1830-talet skärptes det ekonomiska nödläget ytterligare, när Runeberg ikläddes försörjningsansvar inte bara för sin mor och sina systrar utan – sedan Fredrika Tengström förlorat sin far – också för fästmän och hennes mor, och detta alldeles samtidigt som hans framtidsutsikter vid universitetet mörknade. Att Runebergs levnadsbana så länge och så påtagligt gick i armodets tecken, bildar alltså en röd tråd i Wredes levnadsteckning. I konsekvens härmed väljer han att skildra den

unge Runeberg – i motsats till Klinge – som en tämligen alienerad och isolerad student i det lärda Åbo, ”på grund av sin medellöshet stod /han/ utanför åtskilligt av det samhällsliv som bättre lottade studenter deltog i” (s. 51).

En annan grundläggande och genom hela boken gående, från polemik mot Matti Klinge gäller Runebergs politiska hållning. I strid med den i äldre forskning och handbokslitteratur vedertagna bilden av Runeberg som en med de finländska självständighetssträvandena lojal diktare har ju Klinge valt att framställa honom som en anpassning, fundamentalt lojal med den ryska överhögheten i S:t Petersburg och med den Heliga Alliansens konservativa politik, något som i storfurstendömet Finland under 1800-talets första decennier var den bekvämaste vägen för en ung man att uppnå social framgång och säker utkomst. Wrede anser Klinges uppfattning helt och hållet ogrundad och utan stöd i källorna och återför därmed Runebergforskningen till sitt äldre utgångsläge: det är i huvudsak den mot ryssarna och den ryska byråkratin mistänksamme patrioten som för penan i Runebergs skrifter. Som ett första bevis för sin uppfattning rekapitulerar Wrede sina forskningsrön rörande ett lyckat fynd, en skämtsamt prosasatir från Runebergs allra första studietermen i Åbo 1822 med titeln ”Kajorna”. Efter att ha löst den politiska allegorins alla chiffer, summerar Wrede kontentan av sin analys sålunda: inte som en ärkebiskop Jacob Tengströms lydige protegé och smidigt införstådd med den ryska överhöghetens strävanden utan tvärtom som en potentiell upprorsman, i pakt med liberala självständighetssträvanden i studentkåren, utsätter Runeberg i sitt första kända prosastycke vicekanslern greve Aminoff, den reaktionära regimen, polisen och den ryska militären för hårdhänt satir. Också ärkebiskopen Jacob Tengström finner Wrede illa tilltygad. Läsaren följer genomgången med intresse men kunde kanske ha önskat sig andra och bättre belägg än ett uppsluppit studentskämt för att fastlägga Runebergs politiska uppfattning vid denna tid. Likafullt, i sin art och med de frågetecken som den lättsinniga genren föranleder, pekar ”Kajorna” onekligen i en annan riktning än den av Klinge antydd.

Med barndomshemmets fattigdom och upplösning var Runeberg tvingad att lämna akademien och åta sig den mångomskrivna konditionen i Saarijärvi 1823–26, som i grunden kom att förändra så mycket av hans syn på folket, naturen

och kärleken. Wrede trycker starkt på att han här fick upp ögonen för den fattiga allmogens storhet, inte minst de fattigas inbördes solidaritet. Även om själva ordet "solidaritet" som politisk term ännu inte var uppfunnen på Runebergs tid (den kan ge associationer till en nutida polsk självständighetsrörelse som *Solidarnóć*), kom folksolidariteten onekligen att bli ett stående ideal och särdeles viktigt inslag i Runebergs fortsatta nationella svärmeri. Redan därmed, anser Wrede, kolliderade Runeberg distinkt med de kejsartrogna och ryssvänliga lojalisterna, som omfattade en helt annan samhällssyn vilken förutsatte och förordade medborgerlig över- och underordning. Vid återkomsten till Åbo påbörjas så inskolningen i akademiskt lärdomsraseri, bl a med Runebergs uppträdande som respondent vid ett par disputationer 1826. Måhända var avhandlingarna helt eller delvis författade av preses, professor A J Lagus. Wrede lägger ner ansenlig möda på att avläsa Runebergs privata moraliska och teologiska åsikter ur dessa tämligen konventionella och opersonliga lärdomsprov, och jag kan tycka att han här ibland går för långt. Att till exempel temat "rättfärdig-görelse genom tron" skulle ha så mycket att göra med romantikern Runebergs personligen höga värdering av upplevelse, ingivelse och levande tro (s. 100), ter sig rätt långsökt. Tanketemat utgör ju allmångods i kristet tänkande alltifrån Paulus fram till Luther. På motsvarande vis tycks ordandet om att "vara i köttet fattig" och "i anden fattig", helt enkelt vara utläggningar av en ordinär paulinsk formel, inget annat och inget mer.

Om kärleksval och kärlekskval under Saarijärvi- och Pargasperioderna – det vill säga Runebergs ständiga vacklande mellan unga kvinnor och hans egen osedvanligt starka sexualitet – har Wrede åtskilligt att berätta. Men intressantare ur idéhistorisk synpunkt är kanske, att han uppehåller sig vid litterära dokument som pekar i mycket olika riktningar rörande Runebergs skuldkänslor för att ha varit erotiskt svekfull. En år 1827 eller 1828 författad "Bön" vittnar sålunda om starkt skuld- och syndamedvetande, medan den ungefär samtidigt tillkomna dikten "Simningen" tvärtom utan hämningar förhärligar den sinnliga passionen. (s. 130 f., 137) Att Runeberg vid en och samma tidpunkt intar helt olika ståndpunkter, må vara intressant men säger kanske trots allt inte så mycket om Runebergs vacklande privata åsikter. Den enklare och därför naturligare förklaringen är väl snarare, att olika litterära genrer drar med

sig olika tematik: i en kristen bön uttrycker man sig annorlunda än i en glad erotisk fantasi rörande simturer i en finländsk insjö.

Inte ens Runebergs poetiska debutsamling "Dikter" (1830), är alldeles politiskt oskyldig, om man får tro Wrede. Som belägg anförs och analyseras särskilt ingående dikten "Det ädlas seger", en moralisk lärodikt i 1700-talets retoriska tradition, ur vilken förf. utläser ett konkret politiskt-ideologiskt ställningstagande med udden riktad mot den kejsarliga regimens tyranniska samhällsuppfattning. Jag vill inte hålla för osannolikt att Wrede kan ha träffat rätt, samtidigt som jag inte kan underlåta att finna diktens retoriska verbiage lite för klichéartat och allmänt hållet för att underbygga en så distinkt tolkning. Är till exempel temat "in tyrannos" egentligen inte alltför vanligt i det slutande 1700-talets och 1800-talets poesi (jfr Schillers "Die Räuber") för att Runebergs försök i genren nödvändigtvis behöver anses riktat specifikt mot hovet i S:t Petersburg? Men att tidsläget sedan kan ha premierat en sådan läsning, är förstås inte otänkbart. Att Runeberg var notoriskt misstänksam mot den ryska byråkratin och dess "usurpatoriska konservatism som spjånade emot världsviljans förverkligande" (s. 180), finns det hur som helst ingen anledning att betvivla. Man tangerar här den intressanta brygd av romantiskt-idealiskt, kristet och hegelianskt idéstoff som präglar Runebergs världsbild och som Wrede lägger ner omfattande mödor på att analysera och precisera, och som alltså har sina förgreningar ända ut i den politiska protesten: finska folkets självständighet tycks Runeberg mer eller mindre ha uppfattat som betingad av den i historieprocessen arbetande gudomliga skaparviljan.

Särskilt i avsnittet "Gud, naturen och nationen" kulminerar denna bokens idéanalys, ett avsnitt som mycket riktigt blivit bokens centralaste och kanske även tyngst vägande. Med stor finess och lärdom tecknar Wrede här Runebergs märkliga förvissning, att gudsviljan är i verksamhet såväl i naturen som i skapelsen och att hela skeendet till sist samkar sig till det bästa, i en harmoni som innesluter även sådana i och för sig problematiska ting som kriget och sexualiteten. Nästan allt som Runeberg finner heligt, ställer han in under den gudom som följer sig i världsviljan: att folket är kallat att försvara fosterjorden likaväl som att han själv är kallad att bli folkviljans skald. Wrede har starkt sinne för komplikationerna i denna åskådning men poängterar med

rätta, att det nog i grunden handlade om ett teodicéförsök, kort sagt om tron ”att hela skapelsen med såväl gott som ont var skaparens verk och delar av en outgrundligt motsägelsefull men vis helhet” (s. 204). Eftersom Runebergs åskådning så tydligt utgör en gren på det mäktiga teologiska stamträd under 1800-talet som kallas skapelse-teologi, skulle jag gärna ha sett, att Erik Gustaf Geijer här dragits in i bilden. En sådan komparation kunde ha berikat resonemanget och givit perspektiv på graden av Runebergs originalitet. Också hos Geijer finns ju nämligen en likartad optimistisk visshet om att den gudomliga skapelsen ingalunda bara inträffat i tidernas begynnelse utan att den ständigt fortgår och att det onda såväl som det goda med tiden uppgår i en harmonisk helhet, som är meningsfull och av försynen åsyftad. Och alldeles liksom Runeberg utsattes också Geijer för tillvitelser om ogudaktig panteism och nedvärdering av Kristi frälsargärning, när han så starkt betonade att skapelseverket fortsätter genom tiderna och inom varje människa. Att flera för Runeberg karakteristiska tankar helt enkelt ”låg i tiden”, kunde ha framgått genom en dylik jämförelse med Geijer.

Wrede upptar i detta sammanhang till förnyad prövning den uppgörelse med Lars Stenbäck och pietismen som behandlats av många tidigare Runebergforskare, inte minst Gunnar Tideström, och som kommer till uttryck i den berömda träta som utbröt med anledning av novellen ”Den gamle trädgårdsmästarens bref”. Tivelsutan handlar det här, som Wrede antyder, om en av 1800-talets viktigaste idédebatter i Finland. Med många personhistoriska nyheter rörande de egenartade privata relationerna mellan den frade nationalskalden Runeberg, ”nationens stolthet och ära”, och den ”nyckfullt stingslige och ostentativt känslösamme egocentrikern Stenbäck”, visar Wrede, hur konfliktytorna både i privata samtal och offentliga skrifter måste ha varit beskafade. Redan poesen som sådan blir föremål för deras inbördes kontroverser, i det att prästen och pedagogikprofessorn Stenbäck – fastän själv icke oäven poet – betraktar den poetiska hanteringen som syndig och en källa till förförelse, en uppfattning som Runeberg omöjligen kunde dela. Att bara bekymra sig om den personliga frälsningen var för Runeberg en förhatlig egoistisk styggelse, helt naturligt eftersom nämligen uppoffrandet av det egna jaget för nationens högre syften för honom ständigt hägrade som ett ideal. Likafullt fö-

rekommer enligt vad Wrede kan visa dokument, där Runeberg på ett märkligt vis reträtterar och låter förstå, att kristen asketism och personlig gudstro visst kan ha ett värde som hans i övrigt glada naturreligion inte gärna vill medge, så t.ex. föredraget vid installationen som lektor i vältalighet och poesi i Borgå ”De traditionibus legendorum nomine insignitis” 1839 och uppsatsen ”Är Macbeth en Christlig tragedie?” 1841.

Om det finns något parti, där förf. frångått dygden att läsa sina litterära dokument strängt historiskt och där jag är benägen att anmäla en avvikande mening, är det i kapitlet om ”Kung Fjalar – förhävelse och försoning”. Med en moralisk upprördhet som avviker från den normalt objektiva tonen i framställningen, förvisar förf. Fjalar-diktningen till litteraturhistoriens skräpkammare. Invektiven hopar sig. Eposet ”mer eller mindre frivilligt kapitulerar för pietismens och den kristna dogmens transcendentalism.[...] Botad från vanföreställningen att fred vore att föredra framom krig, begär Fjalar självmord och förenas med de gudar som har förintat hans barn. Detta är från början till slut absurt.” (s. 280) Wrede ordar indignerat om ”det omoraliska spel som gudarna bedriver för att krossa Fjalars motstånd” (s. 281) och gör gällande, att det bedrivs ”ett illistigt spel mellan kungen och gudarna, där båda parter gör sig skyldiga till bondsluga och hänsynslösa illdåd.” (ibidem) Dikten blir därmed ”i etiskt avseende [...] en absurd spekulation” (s. 282), Fjalars underkastelse under ”djävulska gudar” ”strider mot djupa etiska intuitioner i vår kultur” (s. 280). Runeberg har ”utmanat grundläggande moraliska intuitioner. Detta utsätter läsaren för djup medkänsla, förfäran eller känslor av djup moralisk indignation” (s. 286). ”Frågan är emellertid huruvida den obarmhärtiga ’nåd’ som Runeberg erbjuder Fjalar, verkligen är tillräckligt nåderik för att övertyga läsarna om att livet på de villkor eposet stakar ut inte är en tortyrkammare inrättad av sadistiska gudar.” (s. 282) Allt detta, och fler belägg kunde anföras, är ovanligt starka ord för att komma från en så balanserad litteraturforskare som Wrede. Det insinueras rentav, att Runeberg omöjligen kan ha varit fullt frisk eller i psykisk balans, när han åstadkommit ett så etiskt och estetiskt undermåligt verk: ”Det etiskt oersonliga och kaotiska i det anspråksfullt upplagda eposet *Kung Fjalar* förräder, om inte ett psykiskt kristillstånd så ett desperat försök att dikta sig ur en moralisk kris.” (s. 283)

Man frågar sig om Wrede här inte mobiliserat en indignation, som har mer att göra med hans nutida och anakronistiska läsglasögon än med 1800-talets religiösa tänkande? Att Gud helst bör vara en älskvärd söndagsskolegud, vilken uppför sig välmående och omtänksamt må vara en favoritföreställning i K G Hammars tidevarv. Men i äldre kristendom och kristet färgad spekulation alltifrån Kierkegaards ”Frygt og Bæven” ända fram till Ingmar Bergmans film ”Jungfrukällan” var det ju alls ingen ovanlig eller främmande tanke, att makterna i höjden utskiftar gott och ont fullkomligt godtyckligt och därmed markerar sin allmakt, respektive människans totala beroende och vanmakt. Redan Kierkegaard ställde frågan om gudstron, tagen på allvar, inte i princip måste medföra ”en teleologisk suspension av det etiska”, och anslöt sig därmed till den anti-humana gudsbild som är så vanlig i Gamla Testamentet och som i berättelserna om Abraham och Isak eller Jobs prövningar fått drastiska tillämpningar. För sådana i vår kultur sedan årtusenden djupt inrotade religiösa intuitioner, antingen de sedan kommer från Sofokles Oidipusdikning eller från Gamla Testamentet, har Runeberg gott sinne men däremot inte Wrede, som därmed förblir märkligt lomhörd inför kung Fjalars majestetiska slutsammanfattning, när denne riktar sig till gudarna: ”Vad är mänskan, att mot er hon stormar? / Stjärnor like, i onådd rymd, / len I genom molnen av jordens öden, / dem i lek en fläkt av er vilja styr.” Enligt min och mångas mening utgör denna inspirerade passus en av den svenska lyrikens mest storslagna, låt vara ohyggliga höjdpunkter.

I slutkapitlet rör sig Wrede, känd som erfaren editor av den vetenskapliga editionen av ”Fänrik Ståls sägner”, mer på sina egna marker och inhöstar tydliga poänger i polemiken med Matti Klinge. Diskussionen av den finska patriotismens grundtexter, framför allt nationalsången ”Vårt land”, är lärorik och mycket övertygande. Den ger vid handen, att Runeberg omöjligt kan ha tänkt sig någon gentemot all revolutionär strävan repressiv dikt, manande det finska folket till passivitet gentemot kejsarmakten. För att få en sådan tolkning av ”Vårt land” att gå ihop, tvingas Klinge utesluta de berömda och för hans tolkning besvärande raderna ”Din blomning, slutan än i knopp / skall mogna ur sitt tvång”. I ett slutavsnitt återkommer Wrede till iakttagelsen, att Runeberg trots sin fasta förankring i vissa återkommande tankemöns-

ter anmärkningsvärt ofta ”vacklar mellan varandra uteslutande tankegångar” och trots sin harmonilära ofta hamnar i ”olösta paradoxer och motsättningar i världsbild och livssyn” (s. 352–353). Samtidigt som skalden ålägger individerna moraliskt ansvar kan han till exempel hamna i en ödestro, som fråntar individen allt ansvar. Förmodligen har Wrede rätt i allt detta. Men man kunde kanske tillägga, att antinomier av samma slag finns inbyggda i mycken äldre teologisk och filosofisk spekulation. Runeberg är med andra ord inte på något sätt unik i sin ambivalens. Med stor skicklighet sammanfattar Wrede i slutavsnitten de bärande linjerna i sin undersökning. Bland annat betonas, att Runeberg egentligen aldrig ville ikläda sig någon politisk ledarroll eller genomdriva några politiska projekt. ”Religiösa och etiska principer var för honom viktigare.” (s. 356). Jag är benägen att tro, att Wrede i denna grundsyn står på fastare mark än sin meningsmotståndare.

Volymen pryds av talrika illustrationer, försedda med informativa, oftast populärt hållna förklarande texter. Om förf:s stilkonst finns nästan enbart gott att säga. Inte minst när han – som påfallande ofta sker – distanserar sig från föremålet, förekommer ofta gnistrande briljanta och träffsäkra formuleringar: ”Runebergs hänsyn till de kvinnor han förälskade sig i förefaller för övrigt ha varit nästan obefintlig.” (s. 267) Men även en driven stilist kan någon gång göra sig skyldig till störande upprepningar, såsom när han på sidan 177, med bara några raders mellanrum, upprepar att Runebergs mor avled 1834. Och att Runeberg blev docent i vältalighet vid Kejsarliga Alexanders-Universitetet påminns vi om mer än en gång (s. 148, 151). På ett ställe betecknas Gunnar Tideström som nykritiker redan vid tiden för doktorsavhandlingen 1941, vilket med förlov sagt är en något äventyrlig tidfästning (s. 162). Nykritiken var då ännu nätt och jämnt uppfunnen. Och fastän Strömborgs minnesanteckningar i regel tillmätts ett lågt källvärde (s. 35, 65 f., 169), ibland nästan utdöms såsom varande hagiografiska och otillförlitliga (s. 143), utesluter detta inte alls, att Wrede överraskande ofta utnyttjar dem utan närmare diskussion eller invändningar (s. 55, 79, 201, 269, 314 f., 340, 348 et passim). Men även om man visst kan sätta frågetecken för ett och annat i framställningen, hindrar det inte, att Johan Wredes Runebergbok som helhet blivit en storslagen prestation.